

УДК 94 (477. 83 / 86) – 058. 233

Михайло Сеньків

АГРАРНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ЩОДО ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛА (1939–1941 РР.)

У статті висвітлено аграрну політику радянської влади щодо західноукраїнського селянства у досліджуваний період. Показано, що у політичному відношенні за допомогою колективізації селянських господарств радянська влада намагалася придушити національно-визвольний рух, а в економічному – створити міцний механізм контролю за виробництвом і розподілом сільськогосподарської продукції, закласти підґрунтя тоталітарній системі.

Ключові слова: західноукраїнське село, селянство, національно-визвольна боротьба, радянський режим, спротив.

У 1939 р. Західна Україна, а в 1940 р. Північна Буковина були приєднані до складу СРСР. За допомогою репресивних дій сталінський режим прагнув запровадити тут радянську систему. За роки незалежності України опубліковані праці І.Біласа [3], Б.Яроша [37], Ю.Киричука [16], А. Русначенка [30], О.Ленартовича [20], А.Кентія [15], В. Барана й В. Токарського [2] та інших, у яких висвітлюються соціально-політичні процеси кінця 30 – поч. 50-х рр. ХХ ст. у західному регіоні України. Однак аграрна політика радянської держави щодо західноукраїнського селянства розкрита в них побіжно.

Мета розвідки – з нових концептуальних підходів розкрити зміст аграрної політики радянської держави щодо західноукраїнського села у досліджуваний період.

Політика радянської влади щодо селянства впливала із комуністичної доктрини. Стосовно аграрної політики більшовицька влада виходила із таких постулатів: по-перше, сільське господарство в силу історичної необхідності неминуче повторить шлях розвитку промисловості – від індивідуального дрібнотоварного до великого колективного виробництва; по-друге, такий поворот у розвитку села відкриває широкі можливості для науково-технічного прогресу, на базі якого розв'язуватимуться усі проблеми аграрного сектора економіки; по-третє, єдиним шляхом до індустріальної організації виробництва є "державний капіталізм".

У більшовицькій доктрині не було місця для селянина-господаря. Це обумовлювалось передусім тим, що селянство у своїй переважній більшості, на відміну від пролетаріату, було матеріально забезпечене, мало вкорінену традицію приватної власності та дрібнотоварного виробництва, володіло засобами виробництва, а тому не могло бути повною мірою контрольоване державними органами.

"Наш головний ворог, – писав В. Ленін, – це дрібна буржуазія, її навички, її звички, її економічне становище" [21, с.239]. А так як "більшість землеробів – дрібні товарні виробники" [23, с.279], то виходило, що основним ворогом нової влади було селянство. Відтак його слід знищити, реорганізувавши сам процес виробництва та розподілу продукції на нових централізованих засадах, знешкодивши репресіями найбільш дійову, заможну частину селянства. "Куркуль, – підкреслював В. Ленін, – непримиренний наш ворог. І тут ні на що надіятися, крім як придушення його" [22, с. 9].

Концепцію відчуження селянина від власності, узалежнення його від держави розробив В.Ленін. Він, зокрема, пояснював, що кооперування селянських господарств – не еволюція, а різновид гострої класової боротьби, всього-на-всього передумова колективізації [24, с. 207, 208].

В.Ленін повчав більшовиків, що їх найважливішим завданням є нацькувати, спочатку селян на поміщиків, а пізніше, і навіть не пізніше, а в той же самий час, нацькувати робітників на селян [5, с.16]. Треба було не просто нацькувати одних на інших, що по-більшовицькому називалося "класовою боротьбою", а під час цієї боротьби обібрати усіх до нитки, перетворити їх у слухняних наймитів.

Ще однією причиною, що спонукала тоталітарну систему до знищення селянства було те, що воно слугувало підґрунтям національно-визвольної боротьби, носієм ідей самостійності України. Щоб розправитися з визвольним рухом, необхідно було підірвати його соціально-економічну базу – селянина-господаря та одноосібну форму господарювання, і таким чином зруйнувати досвід, менталітет, історичну пам'ять, побут, уклад, християнську мораль.

Утверджуючи колективне господарювання в аграрному секторі, більшовицька влада хотіла також створити розгалужену систему зиску і експлуатації селянства, щоб шляхом нееквівалентного обміну "викачувати" з села величезні кошти для потреб бюрократичної держави, та мати дешеву робочу силу як у сільському господарстві, так і в промисловості.

З вересня 1939 р. сталінський режим розпочав радянізацію возз'єднаних областей. Насаджуючи тоталітарне суспільство, радянські та партійні органи повною мірою використовували

досвід, набутий у Наддніпрянській Україні і в різних регіонах СРСР. Водночас тут були й певні особливості, зумовлені насамперед тим, що значний репресивний апарат здійснив у цьому регіоні України процес руйнації демократичних засад суспільства не за десятиліття, як це було у всій радянській імперії, а фактично за один рік.

28 жовтня 1939 р. Народні збори у Львові проголосили конфіскацію землеволодінь поміщиків, монастирів і державних чиновників. Оскільки поміщики і чиновники були, зазвичай, інонаціонального походження, то конфіскація їх земельної власності знайшла підтримку у місцевого населення.

Земля передавалася спочатку селянським комітетам, а пізніше земельним комісіям при сільських радах, яким належало розподілити її серед безземельних і малоземельних селян. До кінця 1939 року конфісковано 2 753 млн га – майже третину всіх сільськогосподарських угідь. Щоб заручитися підтримкою села, малоземельним і безземельним селянам передано понад 1,1 млн га конфіскованих земель [25, с.138].

Улітку 1940 р. радянська влада конфіскувала також 235 тис. га землі у Чернівецькій області. Селянам передано 60 тис. га землі, 6 тис. коней, 1700 голів великої рогатої худоби, 5395 овець, 2773 житлових і господарських будівель [35, с. 603].

Передача селянам землі, худоби, насіння, реманенту планувалася лише як початок докорінних "соціально-економічних перетворень" у сільському господарстві, кінцевою метою яких була ліквідація приватної власності на землю і суцільна колективізація. Зі всіх конфіскованих земель лише близько половини роздали селянам. Решта мала стати основою для створення радгоспів і колгоспів.

Для того щоб спровокувати конфлікт на селі, більшовицька влада реалізовувала принцип "поділяй і володій". Від сплати податків звільнялася найбідніша частина селянства. Їй переходила власність заможних господарів. Це загострювало соціальну напругу, підігрівало ненависть між селянами.

Біднякам надавалось тягло і реманент, конфіскований у поміщицьких, осадницьких господарствах, державний кредит. У Волинській області найбідніші селяни одержали коней – 3524, корів – 12268, Дрогобицькій – відповідно: 4400 і 11000, Львівській – 8223 і 15448, Рівненській – 3000 і 7916, Станіславській – 11229 і 11062. Усього в західному регіоні України бідняки отримали 45 тис. коней, 2 тис. волів, 73 тис. корів, понад 20 тис. свиней, багато кіз і овець [6, с. 223].

У 1940 р. у Станіславській області 98765 господарств звільнено від сплати сільськогосподарського податку, 85529 – від поставок зерна і картоплі. На Дрогобиччині із загальної кількості 198108 господарств, які підлягали оподаткуванню, звільнялись від поставок зерна 7314 господарств [6, с.230]. Таке соціальне маніпулювання селянами здійснювалось в інших областях західного регіону України.

Більшовицька влада надала селянам кредити для придбання продуктивної худоби. Господарствам західних областей України виділено 9265 тис. крб., у тому числі: Тернопільській – 900 тис. крб., Львівській – 700 тис., Рівненській – 675 тис., Станіславській і Чернівецькій – по 2 млн крб. Використовуючи цей кредит, селяни закупили біля 40 тис. корів. Такі дії режиму створювали видимість піклування комуністичної партії і "батька всіх народів" про долю найбіднішого селянства. Насправді це був витончений прийом, щоб за рахунок найбільш соціально знедолених збільшити поголів'я худоби, яке у недалекій перспективі мало стати колгоспною власністю.

Отож, радянська влада перерозподілила поміщицьку, осадницьку, монастирську власність так, щоб закласти передумови колективізації. Селяни отримали незначні земельні наділи. У середньому на одне господарство в Західній Україні припадало 2,6 га ріллі, зокрема: у Волинській області – 3,1, Дрогобицькій – 2,1, Львівській – 2,4, Рівненській – 3,1, Станіславській – 1,6, Тернопільській – 3,1 га [6, с.259]. Їм не вистачало реманенту, тягла. Наприклад, після розподілу поміщицької худоби на Тернопільщині залишилось 99240 селянських господарств, що не мали коней [6, с.220]. Подібна ситуація була в усьому західному регіоні України. Тому значна кількість селян поставлена в такі умови, що неспроможна була самостійно вести господарство.

У січні-березні 1940 р. влада приступила до організації колективних господарств. Перший колгосп виник у січні 1940 р. в с.Уховець Ковельського району Волинської області. Ініціаторами його створення виступили селяни-бідняки Михайло Ілюш і Олександр Трофимук. Головою правління став Михайло Васюта, який не мав хліборобських навиків, а постійно політикував [29].

У Станіславській області перший колгосп організований у с.Буківна Тлумацького району, до якого увійшли 164 особи і мав 370 га ріллі, 77 коней, кілька десятків возів та плугів. Колгосп з 60 сімей бідняків і наймитів організовано у с. Заводовичі Городоцького району Львівської області. Житлові і господарські будівлі поміщиків, а також коні, корови, свині осадників стали власністю колгоспу с. Лучиці Сокальського районів. На Дрогобиччині перший колгосп постав у с.Болехівцях [27, с. 32].

На кінець травня 1940 року у західних областях України нараховувалося 180 колгоспів, у тому числі: Волинській – 27, Дрогобицькій і Львівській – по 31, Рівненській – 17, Станіславській – 27, Тернопільській – 50 [6, с.248, 249; 27, с. 33].

Колективні господарства, які виникали взимку-весною 1940 року, були невеликими, в середньому на кожне з них припадало 224 га землі. В артілях було мало худоби, оскільки вони поповнювалися, головним чином, за рахунок найбіднішого селянства, зокрема колишніх наймитів. Тому в колгоспах гостро бракувало тягової сили.

Щоб заохотити селян до вступу в колгоспи, тоталітарний режим створював сітку машинно-тракторних станцій (МТС). Планувалося створити 100 МТС: у Волинській області – 18, Дрогобицькій – 10, Рівненській – 16, Станіславській – 14, Львівській – 20, Тернопільській – 22. Для цієї мети зі східних областей відряджено відповідні кадри: 25 агрономів, 25 зоотехніків, 25 ветеринарів, 22 механіки, 25 старших бухгалтерів, 96 трактористів, 50 комбайнерів [25, с. 107].

У 1939–1940 рр. організовано 198 ветеринарних лікарень, 153 ветеринарно-фельдшерських пункти, 14 ветеринарно-бактеріологічних лабораторій. У Західній Україні функціонувало 510 ветеринарних і 202 зоотехнічні установи та 60 контрольно-насінневих лабораторій [6, с. 226].

Однак сподівання на МТС не виправдалися. Вони працювали погано, не виконували своїх зобов'язань. Про діяльність Печихвостівської МТС Львівської області в одному із документів стверджувалося: "Не зважаючи на те, що керівництво МТС одержало від Обласного Земельного Відділу серйозну пересторогу за наслідки минулого року, коли через погану роботу план тракторних робіт 1940 р. був виконаний лише на 49,8 % та перевитрачено пального матеріалу на транспортних роботах 3771 кг, МТС з початку польових робіт 1941 р. продовжує практику минулого року" [13, с. 336]. Подібні результати були характерні для багатьох МТС. У 1940 р. їх допомогою змогли скористатися лише 478 колгоспів і 120 тис. селянських господарств, зокрема: у Тернопільській області – 42 тис., Львівській – 40 тис., Рівненській – 18 тис. У той же час в регіоні нараховувалося до 1,5 млн одноосібників [27, с. 27].

Колективізація сільського господарства проходила дуже повільно. Селяни не бажали йти до колгоспів, незважаючи на те, що колгоспникам надавалися пільги, технічна допомога тощо. Зі свого боку, радянська влада не наполягала на різкому збільшенні кількості колгоспів. Вона здебільшого турбувалася про зміцнення захисту своїх кордонів. Важливішим для радянського режиму було встановлення контролю над потенційно ворожим йому суспільством.

У травні 1940 р. XV з'їзд КП(б)У поставив перед компартійними органами західних областей завдання прискорити організацію колгоспів [18, с. 948]. Відтак активізувалася пропагандистська діяльність, екскурсії селян в колгоспи східних областей. У західні області відряджено бригади пропагандистів і лекторів, письменників і діячів культури: О.Довженка, О.Корнійчука, А.Малишка та інших [25, с. 99; 27, с. 43]. У с.Братишів Тлумацького району Станіславської області агітацію проводили 35 членів партійно-радянського активу, однак селяни протестували і вперто не йшли до колгоспу [11, 21 серп.].

Політику колективізації підтримувало лише найбідніше селянство, тоді як основна його маса не виявляла жодного бажання працювати на нових господарів. Так, у колгоспі села Холеневичі Волинської області було 63 члени, з них 85 % склали колишні наймити і бідняки. Подібна ситуація простежувалася в усьому західноукраїнському регіоні [6, с. 248, 249].

Згідно з директивною вказівкою РНК СРСР, місцеві органи влади у 1940 р. провели облік "куркульських господарств". До них віднесено 25992 господарства. Після розгляду скарг і уточнення ця кількість зменшилась до 21107. В окремих областях статистика була такою: у Волинській – 3545, Дрогобицькій – 2019, Львівській – 3270, Рівненській – 2875, Станіславській – 4855, Тернопільській – 4543 [6, с. 236].

Щоб змусити їх вступити до колгоспу, влада почала використовувати податковий прес. Улітку 1940 р. одноосібні господарства сплачували на користь держави: за корову 60 крб., за коня – 120, а за гектар землі – 50. З кожного гектара селянин мав здати державі 90 кілограмів зерна. Такі дії радянської влади підживляли рентабельність одноосібного господарства, унеможлилювали його існування.

Податково-пільгова політика змушувала частину селянства вступати в колгоспи. На кінець 1940 р. в західних областях створено 276 колгоспів, які об'єднували 21,3 тисяч селянських дворів [25, с. 139]. Щоб поглибити розкол селянства за класовим принципом, комуністичний режим створював супряги, які, крім виробничих функцій, мали зорганізувати бідноту і скерувати її проти середняків і "куркулів". У 1940 р. на Дрогобищині нараховувалося 36 тис. супрягів, на Станіславщині – 32 тис., на Львівщині – 38 тис., на Тернопільщині – 33 тис., на Буковині – 19 тис. супряг [36, с. 148; 27, с. 29].

Весною 1941 р. більшовицька влада завдала чергового удару селянським господарствам, схваливши 24 березня 1941 р. постанову ЦК КП(б)У і Раднаркому УРСР "Про встановлення граничних норм землекористування на один селянський двір у Волинській, Дрогобицькій, Львівській, Ровенській, Станіславській і Тернопільській областях УРСР". Землекористування одноосібних господарств для Дрогобицької, Львівської, Станіславської і Тернопільської областей обмежувалося 7 га. У районах: Славському, Стрийському, Хирівському (Дрогобицької області), Лопатинському, Радехівському, Сокальському (Львівської області), Косівському, Яремчанському (Станіславської області), Ланівецькому, Новосільському, Пігаєцькому і Шумському (Тернопільської області) норма землекористування на двір збільшувалася до 10 га [6, с. 217].

У Волинській та Рівненській областях, у яких було найбільше придатних для землеробства земель, норма на один двір дорівнювала 10 га. У районах, у яких було більше землі, придатної для землеробства, – у Головнянському, Заболотівському, Камінь-Каширському, Колківському, Любешівському, Маневецькому, Рафалівському, Рокитнянському (Рівненської області) та в Жабівському (Станіславської області) граничні норми на один двір встановлювалися 15 га [6, с. 217].

Землі понад визначену норму передавалися, зазвичай, у земельний фонд колгоспів. Дія цієї постанови поширювалася і на Чернівецьку область, де у селян було конфісковано 18389 га землі і передано в основному колгоспам.

З лютого 1940 р. радянська влада розпочала масову депортацію осадників та лісників. Їх родинам дозволялося брати із собою тільки речі першої потреби, а решта "все нерухоме майно, сільськогосподарський інвентар, домашні тварини – залишаються на місці", тобто конфісковувалися [33, с. 10].

З квітня 1941 р. сталінський режим приступив до виселення заможних селян [31, с. 8]. Микита Сало із Львівщини згадував: "Агітація вступу до колгоспів не мала результатів. Тоді уряд вдався до насильства. Почали вивозити на Сибір заможних селян. Депортація проводилася грубо і жорстоко: під'їжджали до селянина, дозволяли взяти із собою необхідні речі в дорогу і дещо з продуктів харчування, вантажили на автомобілі або фіри і вивозили на залізничну станцію. Як правило, це відбувалося ночами. На станціях люди мерзли по кілька днів у товарних вагонах, доступ до рідних і близьких був заборонений" [17, с. 289].

Згідно з підрахунками істориків В.Парсаданової та М.Бугая, упродовж 1939–1941 рр. депортовано від 1 млн 170 тис. до 1 млн 250 тис. осіб, тобто близько 10 % населення краю [28, с.26; 4, с.35]. За цей час заарештовано близько 60 тис. осіб, з яких понад 50 тис. розстріляно або замучено у в'язничних казематах [26, с.13]. На Буковині у досліджуваний період радянська влада репресувала 30 тис. осіб [1, 20 бер.].

Польські історики визначають чотири етапи масових репресивних акцій із Західної України. На першому етапі, з 10 лютого 1940 р., вивозили осадників та державних функціонерів (200 тис.), на другому – з 13 квітня 1941 р. – заможних селян та родини військовиків (300 тис.), на третьому – з 6 червня 1941 р. – переважно біженців (240 тис.), на четвертому – у червні-липні 1941 р. – інтелігенцію, кваліфікованих робітників, залізничників (300 тис. осіб) [33, с. 8].

Селяни, підпілля ОУН, Греко-католицька церква, частково православне духовенство Буковини і Волині чинили спротив колективізації. У листівці ОУН зазначалося: "Українські селяни! Більшовицькі верховоди організують колгоспи на те, щоб цілком знищити нашу самостійність, нас поневолити, цілком узалежнити від себе, а потім – знищити! На боротьбу проти колгоспів! Українські селяни! Колгоспи – наша смерть! Ми хочемо жити! Ні один до колгоспу! Українські селяни, чоловіки і жінки, молоді і старі! Всі на боротьбу проти колгоспів! Колгоспи – наша смерть!" [31, с. 183].

Селянин А.Гладшук із с.Білашів, що на Волині, категорично відмовився усуспільнювати коней і реманент. 20 жовтня 1940 р. він відверто заявив: " У колгосп нічого не дам і бути в колгоспі не бажаю." Житель села Грушівка Никифор Міщук агітував проти колгоспів: "Колгосп для народу – ярмо на шию. Тепер у нас, у західних областях, народ буде вмирати з голоду, так, як умирав у східних областях. Наш український народ взяли під свій чобіт Москва і євреї-комуністи. Не вірте комуністичній агітації, колгоспи не приведуть до заможного життя, а створять панщину" [37, с. 103].

Щоб не підписати заяви про вступ до колгоспу, люди ховалися у льохах, лісах, вдавалися до різних хитрощів. Жінки, наприклад, стверджували, що заяви про вступ в колгосп підписали чоловіки, а земля і продуктивна худоба – їх власність, і тому вони відмовляються її віддати у колективне користування. У с.Бишів Радехівського району Львівської області селянин розділив свою землю між членами сім'ї, тільки тоді вступив до колгоспу [6, с. 246].

У селах почали вирізувати коней. У Рожищенському районі Волинської області за 15 днів листопада 1940 року здано на заготівельні пункти 66 кінських шкур. У Ратнівському районі за цей же період зарізали 28, в одному селі Пірванче Горохівського району – 22. У селі Біланів Ковельського району зарізано і продано на базарі 50 коней [37, с.104].

Були на селі і випадки самогубства. Так, у с.Коцюбинцях Копичинського району Тернопільської області бідняк Чемирис, якого силою заставили підписати заяву про вступ до колгоспу, повісився. У с.Васильківцях цього ж району селянин, після "добровільного" вступу до колгоспу, на очах місцевого начальства косою розпорів собі живіт [13, с.321, 322].

Селяни розправлялися з колгоспними активістами, міліціонерами, головами сільрад, нищили колгоспне майно. У с.Вербиці Ходорівського району Дрогобицької області селяни вирубали колгоспний сад. У с. Мислятичі Крукеничівського району при зведенні землі в один масив селянам не виділили її в іншому місці. Це призвело до того, що понад 200 жінок і чоловіків на знак протесту вийшли у поле і не дали працювати тракторам. У с.Клевівсько Самбірського району селяни спалили тваринницьку ферму [27, с. 37]. У с.Реклинець Великомоствіського району Львівської області вбито голову колгоспу та сільради Д.Васька. У с.Видубів Козівського району Тернопільської області смертельно поранено сільського активіста [27, с. 38].

Отже, ще до початку радянсько-німецької війни в західних областях України селянство виступало проти колгоспів, чинило опір тоталітарній системі. Радянська влада жорстоко розправлялася з непокірним селянством. У січні 1941р. у Львові відбувся "процес 59" над студентами, учнями середніх шкіл та священником Романом Берестом [32, с. 90]. У Дрогобичі НКВС організував "процес 62" і "процес 39". 42 чоловіки засудили до розстрілу, 21 – до 10 років, 24 – до 5–9 років тюремного ув'язнення, 5 – до заслання в Казахстан [26, с. 11].

Новостворені колгоспи мали низькі виробничі показники. Урожайність зернових, картоплі та інших сільськогосподарських культур була гіршою ніж в індивідуальних господарствах. Малопродуктивним було тваринництво. Кожен другий колгосп перевищував адміністративні витрати. Наприклад, заборгованість колгоспу ім. Ворошилова Угнівського району Львівської області у 1940 р. становила 14870 крб., колгоспу "Червона Зірка" Новояричівського району – 19429 крб., що складало відповідно 16 і 20 % від усіх грошових надходжень [13, с. 339].

Зарплата колгоспників була символічною. У 1940 р. колгоспи Львівщини в середньому на трудовдень мали виплачувати 3,8 кг зерна, 2,7 кг картоплі і 1,95 крб. грішми, Рівненщини – 5 кг зерна, 5,2 кг картоплі, 1 крб. 90 коп., Станіславщини – 3,7 кг зерна, 6 кг картоплі, 9,3 кг соломи й сіна, 2 крб. У Дрогобицькій області середня вартість одного трудовдня дорівнювала 4 кг зерна, 4,5 кг картоплі, 1 крб. 50 коп. Навіть цієї мізерної плати вони не були здатні дати селянам, оскільки мали значну заборгованість [13, с. 339; 6, с. 256].

Трудова дисципліна в колгоспах була низькою. Селяни не хотіли задарма працювати. До кінця 1940 р. у Львівській області зі 9728 працездатних колгоспників не виробили норми 3200 і зовсім не працювали 535. У колгоспах Дрогобицької області під час жнив не виходили на роботу майже 40 % колгоспників. Аналогічні факти мали місце і в інших західних областях України [27, с. 38].

Згідно з постановою уряду УРСР і ЦК КП(б)У від 26 лютого 1940 р. організовано 180 радгоспів, поля яких займали простори панських і осадницьких земель. Їх стан порівняно з колгоспами був ще більш критичним. "У вересні 1940 року був я в радгоспі в Камінці-Струмівській, – розповідає очевидець. – Його стан був гірший ніж мої найпесимістичніші передбачення: всі посіви, які були ще на полі, були так страшно забур'янені, що майже їх не було видно. Більшість з них неможливо було навіть збирати. Подібні речі я обсервував теж в інших радгоспах, а саме в Кутах і в Мацошині" [13, с. 328].

Про виробничі показники радгоспів у 1940 році свідчать такі дані. Середня врожайність з одного гектара жита озимого становила 6,7 ц, проса – 3,8 ц, пшениці озимої – 8,1 ц, вівса – 6,0 ц, ячменю – 7,5 ц, гречки – 3,1 ц, картоплі – 60,0 ц [13, с. 329].

Колгоспи і радгоспи були нездатні засіяти усі поля. Багато їх пустувало. Усе це зумовлювало незадоволення селян. Підпілля ОУН і Греко-католицька церква посилювали антиколгоспну пропаганду. Розпочався вихід селян з колгоспів. У с.Оглядові Лопатинського району Львівської області антиколгоспну пропаганду вів місцевий греко-католицький священник. Як наслідок, колгосп покинуло 42 господарі. У с.Дубрівка Львівської області із 83 членів колгоспу заяви про вихід подали 36 селян. 40 осіб заявили про свій вихід з колгоспу у с.Ляшки. Масовий вихід відбувся в селах Жашків Городоцького і Ордів Радехівського районів. У с.Давидовичі, забравши свого коня, вийшов із колгоспу селянин Палій. 32 особи залишили колгосп у Мацеївському районі Волинської області. Повністю розпався колгосп у с.Кольники Мостиського району Дрогобицької області [6, с. 246; 24, с. 37].

У відповідь на ці процеси режим посилював репресії, що певною мірою стабілізувало ситуацію. Як свідчить офіційна статистика, до початку радянсько-німецької війни в західних областях України об'єднано в колгоспи 13 % селянських господарств: у Волинській – 21,1 %, Рівненській – 13,4 %, Дрогобицькій – 7,8 %, Львівській – 8,1 %, Станіславській – 12,8 %, Тернопільській – 14,8 %, Чернівецькій – 2,9 % [6, с. 261].

Однак справжня кількість колгоспів була значно меншою, бо деякі колективні господарства існували лише формально, задля звітності. Скажімо, у с.Користь Степанського району Рівненської області існував "паперовий колгосп", в якому числилося 24 господарства. Селяни не усупільнили основних засобів виробництва і продовжували вести одноосібне господарство. Фіктивні колгоспи існували у Почаївському Тернопільської обл., Мацеївському районах Волинської обл. та в інших місцях [27, с. 37–39].

Таким чином, одноосібник був незручною і небажаною фігурою партійно-державного апарату, бо, маючи певний мінімум засобів виробництва, він неповністю залежав від державних структур, сам вирішував, що йому сіяти і що вивозити на ринок. Селянська сім'я виступала берегинєю національних традицій, зокрема у сільському господарстві. Тому замість неконтрольованих індивідуальних господарств, радянські органи прагнули створити колгоспне виробництво – економічну основу тоталітаризму і тим самим знищити український національно-визвольний рух. Колективізація не відповідала інтересам селян, тому вони чинили опір режиму.

Список використаних джерел

1. Білецький О. Тіні минулого в світлі подій / О.Білецький // Час. – Чернівці, 1992.
2. Баран В. Україна. Західні землі 1939 – 1941 рр. / В.Токарський. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2009. – 448 с.
3. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953. Кн. 1. / І.Білас. – К.: Либідь, 1994. – 432 с.
4. Бугай М.Ф. Депортації з України в 30–50-і роки / М.Ф.Бугай // Український історичний журнал. – 1990. – № 10. – С.32–38.
5. Бунич І. Золото партії. Кейс президента. / І. Бунич. – Минск, 1994. – 320 с.
6. Варецький В. Соціалістичні перетворення у західних областях УРСР / В.Варецький. – К.: Держполітвидав, 1960. – 298 с.
7. Державний архів Івано-Франківської області, ф. П.1, оп. 1, спр. 1331.
8. Державний архів Львівської області, ф.П.3, оп. 1, спр. 107.
9. Державний архів Тернопільської області, ф.П.1, оп. 1а., спр. 9.
10. Державний архів Чернівецької області, ф.П.1, оп. 1, спр. 24.
11. Домбровський А. Промовила братня кров / А.Домбровський // Українські щоденні вісті. – Львів, 1941. – 21 серп.
12. З історії колективізації сільського господарства західних областей Української РСР. Збірник документів і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1976. – 510 с.
13. Західна Україна під большевиками. IX.1939 – VI.1941 / За ред. М. Рудницької. – Нью-Йорк: Америка, 1958. – 348 с.
14. Історія міст і сіл УРСР: Івано-Франківська область. – К.: Гол. Ред. УРЕ 1971. – 639 с.
15. Кентій А. Українська повстанська армія в 1944–1945 рр. / А.Кентій. – К.: Інститут історії України НАНУ, 1999. – 220 с.
16. Киричук Ю. Нариси історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ ст. – Львів: Вид-во Львівсько-гун-ту, 2000. – 304 с.
17. Коваль М.В. Тотальна війна на знищення / М.В.Коваль // Історія України. Нове бачення. Т. 2. – К.: Україна, 1996. – С. 181–328.
18. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. Т.1. – К.: Політвидав України, 1976. – 1007 с.
19. Костик П. У боротьбі за технічне оснащення сільського господарства: Діяльність Компартії України по створенню і дальшому розвитку матеріально-технічної бази сільського господарства західних областей УРСР. 1939–1978 рр. / П.Костик. – Львів: Вища школа, 1980. – 165 с.
20. Ленартович О. Селянство Західної України у національно-визвольній боротьбі. 1944–1950 рр. / О.Ленартович – Луцьк: Вид-во Волинського ун-ту, 1998. – 154.
21. Ленін В.І. Доповідь про чергові завдання Радянської влади / В.І.Ленін // Повне збір. творів. – Т. 36. – К.: Політвидав України, 1973. – С. 227–252.
22. Ленін В.І. Засідання Петроградської Ради 12 березня 1919 р. Відповідь на записки / В.І.Ленін // Повне збір. творів. – Т. 38. – К.: Політвидав України, 1973. – С. 1–20.
23. Ленін В.І. Про ліве хлоп'яцтво і про дрібнобуржуазність / В.І.Ленін // Повне збір. творів. – Т. 36. – К.: Політвидав України, 1973. – С. 267–296.
24. Ленін В.І. Про продовольчий податок / В.І.Ленін // Повне збір. творів. – Т. 43. – К.: Політвидав України, 1974. – С. 187–224.
25. Литвин М.Р. 1939. Західні землі України / М.Р.Литвин, О.І.Луцький, К.С.Науменко. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ, 1999. – 152 с.
26. Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади. Кн. 1 / Відп. ред. Я. Лялька. – Львів: Просвіта, 1993. – 800 с.
27. Масловський В.И. В борьбе с врагами социализма. Очерки истории классовой борьбы на селе в период построения основ социализма в западных областях Украины. 1939–1950 рр. / В.И. Масловський. – Львов: Вища школа, 1984. – 188 с.
28. Парсаданова В.С. Депортация населения из Западной Украины и Западной Белоруссии в 1939–1941гг. / В.С.Парсаданова // Новая и новейшая история. – М., 1989. – № 2. – С. 26–44.
29. Радянська Волинь. – Луцьк, 1940.
30. Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках / А.Русначенко. – К.: Пульсари, 2002. – 520 с.
31. Семкович Л. Село / Л.Семкович. – Львів: Каменяр, 1999. – 183 с.
32. Сеньків М.В. З історії соборності українських земель. 1917–1945 рр. / М.В.Сеньків. – Дрогобич: Відродження, 1999. – 163 с.
33. Сливка Ю.Ю. Витоки і наслідки національної трагедії / Ю.Сливка // Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. Т. 1. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ, 1996. – С. 5–25.
34. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР. 1939–1979 рр. Збірник документів. – К.: Політвидав України, 1980. – 546 с.
35. Торжество історичної справедливості: Закономірності воз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській державі. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1968. – 803 с.
36. Украинские Карпаты. История. – К.: Наукова думка, 1989. – 264 с.
37. Ярош Б.О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях. 30-50-ті роки ХХ століття (історико-політологічний аспект) / Б.Ярош. – Луцьк: Вежа, 1995. – 176 с.

Михаил Сеньків

АГРАРНАЯ ПОЛИТИКА СОВЕТСКОГО ГОСУДАРСТВА ОТНОСИТЕЛЬНО
ЗАПАДНОУКРАИНСКОГО СЕЛА (1939–1941 ГГ.)

В статье отражена политика советской власти относительно западноукраинского крестьянства в довоенный период. Показано, что в политическом отношении с помощью коллективизации крестьянских хозяйств советская власть пыталась придушить национально-освободительное движение, а в экономическом – создать крепкий механизм контроля за производством и распределением сельскохозяйственной продукции, заложить подпочву тоталитарной системе. Проанализированы пути, методы и средства коллективизации.

Ключевые слова: западноукраинское село, крестьянство, национально-освободительная борьба, советский режим, сопротивление.

Mykhailo Senkiv

AGRARIAN POLICY OF THE SOVIET STATE CONCERNING
THE WESTUKRAINIAN VILLAGE (1939–1940)

In the article it has been shown the policy of the Soviet power in its relation to the westukrainian peasantry in a pre-war period. It has been also shown that in a political relation the Soviet power tried to put down the national liberation movement with the help of the collectivization of peasants' farmsteads, and in economic – the Soviet power created a strong manufacturing control mechanism and the distribution of agricultural products helped to form the totalitarian system.

Key words: westukrainian village, peasantry, national liberation struggle, soviet regime, resistance.

УДК 94 (477.6) "1944"

Олександр Семенів

**ПІДГОТОВЧИЙ ЕТАП ЛЬВІВСЬКО-САНДОМИРСЬКОЇ НАСТУПАЛЬНОЇ
ОПЕРАЦІЇ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ НА ТЕРИТОРІЇ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ
(ЧЕРВЕНЬ-ЛИПЕНЬ 1944 Р.)**

У статті розглянуті питання підготовки Червоною армією Львівсько-Сандомирської наступальної операції та особливості зосередження озброєнь та матеріальних засобів радянських військ на території Тернопільської області.

Ключові слова: Друга світова війна, наступальна дії, концентрація військ, Львівсько-Сандомирська наступальна операція, Тернопільська область.

Актуальність теми обумовлена потребою всебічного та неупередженого дослідження історії Тернопільщини у період Другої світової війни, що сприятиме ширшому пізнанню маловідомих сторінок історії рідного краю у 1941–1944 рр.

Сучасна історична наука прагне критично переосмислити досвід бойових дій Другої світової війни. Науковці прикладають зусилля для вивчення не лише позитивних та успішних військових операцій, але й негативних сторін Другої світової війни, встановлення історичної правди, проводять аналіз та узагальнюють досвід військових дій обох воюючих сторін. До маловивчених сторінок історії України відноситься питання звільнення Західної України від німецької окупації в 1944 році, зокрема Тернопільської області.

Упродовж останнього часу опубліковано низку праць вітчизняних істориків, що висвітлюють трагічні сторінки Другої світової війни в Україні. Зокрема, праці українських істориків І. Муковського та О. Лисенка [4], М. Ковалю [5]. Питання взаємовідносин військовослужбовців Червоної армії та цивільного населення України в період Другої світової війни розкрито у роботах В. Гриневича [6]. Дослідження В. Грицюка [7] присвячене стратегічним та фронтовим операціям Червоної армії, автор проводить аналіз перебігу цих операцій при визволенні України, дає оцінку радянського військового мистецтва. Зокрема, у п'ятому розділі висвітлено хід Дніпровсько-Карпатської стратегічної наступальної операції. Значний масив інформації, що стосується загиблих при визволенні Тернопільщини, міститься у фундаментальному виданні "Безсмертя: Книга пам'яті України" [8]. Таким чином, події Другої світової війни на Тернопільщині знайшли певне відображення в історіографії, хоча вони ще не були об'єктом цілісного комплексного дослідження.